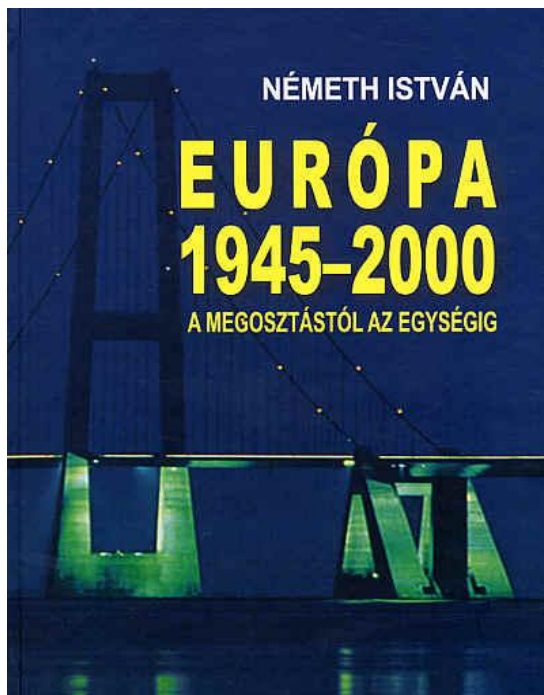

FIZIKER RÓBERT

Európa 1945–2000

Németh István: *Európa 1945–2000.*
A megosztástól az egységig.

Németh István tanulmány- és dokumentumkötete a 2001-ben megjelent, az európai gondolat történetét az antik időktől tárgyaló *Európa-tervek 1300–1945. Viszszapillantás a jövőbe* (ELTE Eötvös Kiadó, 2001) folytatásaként a megosztástól az egységig, azaz Európa második világháború utáni kettészakításától a kontinens újjászervezésének napjainkban is zajló, rendkívül mozgalmas folyamatát foglalja össze és elemzi. A hidegháború, az enyhülés és a közép- és kelet-európai rendszerváltások történeteit, a gazdasági, politikai és biztonsági integráció lépéseit régen feledésbe merült, illetve eddig ismeretlen dokumentumok, számos tekintélyes elméleti és gyakorlati szakember a tervek megvalósulását elősegítő hozzájárulásának közlésével végigkísérő munka bemutatja az európai alkotmányban megvalósulni látszó erőfeszítéseket, melyek Európa szerves és szükségszerű egységesülését eredményezik.

A kötet borítóján a dániai Nagy Baelt tengerszoroson átívelő híd jelképezi a fél évszázadon át tartó történelmi korszakot: Dánia két részét köti össze Európa legnagyobb, a világ második leghatalmasabb függőhídja. Építését már a 19. század végén tervezték, a „storebaeltsbroern”-ra azonban végül csak 1986-ban adta áldását a parlament. A magas költségek, a technikai nehézségek, háborúk és olajválság hátráltatta az 1998-ban befejezett építést. A lakosság kezdeti szkepszisét mára egyértelműen a nemzeti büszkeség váltotta fel.

A második világháború utáni Európa jövőjéről két Európán kívüli, egymástól fokozatosan elhidegülő hatalom – az Egyesült Államok és a Szovjetunió – mondta ki a döntő szót. Roosevelt világméretű biztonsági szervezetben gondolkodott, és Európa ügyében nem kívánt ujjat húzni az európai rend és nyugalom fenntartására felkínálkozó és kétoldalú egyezményekkel középkelet-európai blokkot kiépítő *Sztálinnal*. Így térségünk hosszú időre eltávolodott az összeurópai egyesülés terveitől. A nyugat-európai kereszténydemokrata koalíciók programjában kiemelt helyet foglalt el az európai integráció előmozdítása. Az egyre több regionális konfliktus hatására Európapolitikáját felülvizsgáló Egyesült Államok is tevékenyen hozzájárult ehhez politikai támogatás és gazdasági segítség formájában, saját gazdasági és stratégiai érdekeinek védelmében a Szovjetunióval szembenálló ideológiai és formális katonai szövetségbe kívánta szervezni Nyugat-Európát. A szovjet terjeszkedési kísérletekre a legjobbnak tartott középtávú megoldással, a nyugat-európai egyesítés felgyorsításával válaszoltak, és ez a szervezeti elkülönülés újólag ellenlépéseket váltott ki. A két német állam létrejöttével, így a német fejlődés különböző alternatíváinak lezárultával és a Szovjetunió vezette szövetségi rendszer elmélyítésével a kontinens megosztása az Északi-sarktól az Adriáig teljessé vált.

Az egyesített Európa eszméje a világháborút az ellenállási mozgalmak gondolatvilá-

gában élte túl. A svájci Európa Unió felhívásai és az ellenállási mozgalmak 1944 tavaszán aláírt, a későbbi Európa-tervezetek számos elemét (összeurópai kormány, közös haderő, legfelsőbb európai bíróság) tartalmazó közös nyilatkozata az európai összefogás érdekében emelt szót. A háború utáni első években az európai gondolat élharcosai vezető politikusok által támogatott európai magánszervezetek voltak. A föderalisták az európai államok szoros politikai összefogásában látták az esélyt Európa önállóságának megőrzésére, a realisták a szovjet fenyegetésre hivatkozva a nyugat-európai demokráciák mielőbbi összefogását sürgették. A két irányzat egy időben, 1946 szeptemberében körvonalazta elképzeléseit: Churchill zürichi beszédében Európa feltámadását és (Nyugat-)Európai Egyesült Államok létrehozását sürgette, Észak-Amerika és a kulcspozícióban lévő Nagy-Britannia melletti harmadik blokkalakulatként. Úgy vélte, hogy – immár kellő mennyiségű tudás és keserű tapasztalat birtokában – teljes egészében, vagy amennyire lehet, újra kell teremteni az európai családot, és békét, biztonságot és szabadságot biztosító struktúrával kell ellátni azt. „Áldott feledéssel” hátat kell fordítani a múlt borzalmainak, és első lépésként partneri viszonyt kell kialakítani a két szellemi nagyhatalom, a kezdeményező szerepére predesztinált Franciaország és Németország között. A föderalisták 12 pontból álló *hertensteini programja* az egységes Európa, a demokratikus elveken nyugvó és a népek világszövetségéhez hozzájáruló, a föderalizmus szellemében sorskérdései megoldására képes Európai Unió mellett szállt síkra. A *H. Brugmans* belga tudós által 1946 decemberében alapított *Európai Föderalisták Uniója* (UEF) 16 ország negyven nemzeti mozgalmát tömörítette. A szervezet, mely nem fogadta el befejezett tényként Európa két ellenséges blokkra való megosztását, kezet kívánt nyújtani Európa valamennyi népének, hogy csatlakozzanak a szabad és békés közösségben élő népekhez. Politikai határozataikban kijelentették, hogy nem kizárólag

gazdasági vagy kulturális jellegű egyesítési kísérletet szándékoznak megvalósítani. Ezért „föderalista hatalmak” létesítését és az Európai Gyűlés összehívását sürgették és kidolgozták az európai alkotmány előzetes tervezetét is.

A háború alatt az Egyesült Államokba emigrált, majd onnan a svájci Gstaadba visszatért *Coudenhove-Kalergi* érzekelte a németellenes közhangulatban az európai kormányok vonakodását az európai összefogás eszméjének hirdetésétől, ezért az európai parlamenti képviselők mozgósításával (négyezer kérdőív kiküldésével) kívánt nyomást gyakorolni a kormányokra. A Coudenhove főtitkárságával és a belga szocialista *George Bohy* elnökletével létrejött *Európai Parlamenti Képviselők Uniója* a nemzeti parlamentek által választott és az európai szövetségi alkotmány kidolgozásával megbízott Európai Alkotmányozó Nemzetgyűlés összehívását kezdeményezte. Ezáltal a Páneurópa-mozgalom vezetése parlamenti képviselők kezébe került, a programért már nemcsak „magánidealisták és utópisták”, hanem kormányképviselők léptek fel. A Páneurópa Unió a több szálon futó európai egyesítési törekvések menetében elvesztette korábbi monopolhelyzetét, ugyanakkor a brüsszeli szerződés aláírása után az Európa gondolat mindinkább a kormánypolitika szintjére emelkedett, 1948-ban a konstruktív Európa-politika csúcspontjaként Nemzetközi Bizottság jött létre *Paul Ramadier* elnökletével az európai egységmozgalmak koordinálására.

1948 májusában tartott hágai kongresszusuk a föderalista-szocialista, illetve a konzervatív-nemzetállami Európa-elképzelések találkozását is jelentette. Sürgős kötelességnek tekintették a biztonsáért és a társadalmi haladásért kezeskedő, a szuverenitási jogok egy részének átruházásával megvalósuló gazdasági és politikai egység létrehozását. 1948 szeptemberében Interlakenban elfogadott felhívásukban egy nyitott, alkotmánnyal megerősített és a hatalmi jogkörök megosztását is megvalósító egységes Európa programját vázolták.

A határozatok kedvező visszhangja újabb szervezetet, az *Európai Mozgalmat* hívta életre. A W. Churchill, *Léon Blum*, *H. Spaak* és *de Gasperi* elnöklete alatt működő, számos egységszervezet csatlakozásával kibővülő mozgalom valamennyi nép uniója mellett tett hitet. Meggyőződéssel hirdették, hogy nem csupán a béke és a szabadság megőrzése, illetve a jólét biztosítása teszi szükségsszerűvé Európa egyesülését, hanem az erkölcsi értékek, a demokratikus hagyományok és az emberi jogok tisztelete, illetve a stabilitás elősegítő új integrált gazdaságpolitikából származó előnyök is. Az 1949. május 5-én létrejött *Európa Tanács* a „gazdasági és politikai unió” megvalósítását tűzte zászlajára, a szorosabb egységet és a lehető legszélesebb körű együttműködést célzó egyezmények és közös tevékenység formájában. Számos egyéb gazdasági integrációs terv született és részben meg is valósult ekkor. Mindezek ellenére a valódi, államok feletti szervekkel megvalósuló integráció realitása még távoli volt a háború utáni Európában.

Az európai status quót hosszú időre megpecsételő hidegháború korszakában a politikai egyesülés előrehaladásának kulcsát egyre inkább a gazdasági integrációban keresték, amely előbb-utóbb szükségsszerűen elvezethet a politikaihoz. Két társadalmi rendszer és politikai értékrend versenyében a nyugat-európai egyesítés a nyugati értékrendszer szilárd alkotóeleme lett. A népi demokráciák Moszkvától való függősége miatt elképzelhetetlen volt a Nyugathoz való közeledés. Európában szertefoszlott az Egyesült Nemzetek által képviselt „egy világ” és a világméretű kollektív biztonság víziója, a kontinenst tíz évvel a háború után ismét katonai szövetségek hálózta be.

1950 és 1952 között számos magánszervezet és vezető személyiség tett javaslatot a gazdasági és politikai integrációra, amelynek pénzügyi és szociális vonatkozásait is egyre több szervezet tárgyalta. *Robert Schuman* szupranacionális megoldási ja-

vaslata a több évtizedes Ruhr-problémára gazdasági jellege mellett a szorosabb politikai integráció felé vezető út első állomását látta a tervben, illetve az NSZK és Franciaország politikai megbékélésének elképzelését is magában rejtette. Tényleges szolidaritással, konkrét cselekedetekkel kívánta megvalósítani az európai nemzetek tömörülését. A „kis Európa” államai által megalkotott Montánunió pusztán létezése lendületet adott az integráció ügyének és előkészítette az utat az Európai Gazdasági Közösség 1957. évi létrehozásához. Az EGK megalakítása az addigi legnagyobb lépés volt a hat európai ország összefonódásában, és egyúttal politikai állásfoglalást is jelentett az egyesült Európa változatlanul vallott célja mellett.

Ezekben az években a különböző, főleg angolok és franciák által alapított magánszervezetek, szocialisták, kereszténydemokraták, liberálisok is állást foglaltak az államközi együttműködés kérdéseiben és sürgették az európai nemzetek szövetségi szerződésének kidolgozását. Az Európai Mozgalom 1949 októberében „*Európai Politikai Hatóság alakítása*” címmel az unionisták és a föderalisták kompromisszumát tükröző memorandumot adott ki, és nyújtott be később az Európa Tanácsnak. Az elképzelések szerint ezen „korlátozott funkciókkal, de tényleges hatáskörökkel rendelkező”, az ET kereti között létrehozandó hatóság révén a tagállamok demokratikus eljárással döntenének a közös politikáról, az emberi jogok védelméről, a kapcsolatokról és a gazdasági kérdésekről. Coudenhove-Kalergi ugyancsak 1949 októberében „*Európa struktúrájáról*” szóló memorandumot nyújtott át az Európa Tanácsban. Egy olyan szövetségi rendszert helyezett kilátásba, amely végrehajtó, törvényhozó és bírói hatalmon, továbbá közös kül-, védelmi, gazdasági és valutapolitikán és minden európai számára az emberi jogok garantálásán alapul. A memorandumban az 1940. június 16-án elfogadott, francia-brit unió nyilatkozatának felújítását kezdeményezi. A Churchill által Paul Reynaud kormányának javasolt szerződés

már az európai szövetség Coudenhove-Kalergi által fontosnak tartott valamennyi alkotórészét tartalmazza: alkotmányt, a védelem, a kül-, gazdaság- és pénzügypolitika közös szerveit, az egységes parlamentet, az európai állampolgárságot és az európai nemzetet. 1950 szeptemberében az Európai Parlamenti Képviselők Uniójának konstanzi kongresszusán a gróf ismertette *kontinentális föderációs tervezetét*. Ebben a Schuman-tervet az általa javasolt Károly-szövetség (Franciaország, Németország, Olaszország, a Benelux-államok és a Saarvidék), és így az Európai Szövetségi Állam magjának tekinti. Úgy véli, hogy egyenjogúságon alapuló megbékélésre, az egyszerre brit, angolszász és európai politikát folytatni kívánó londoni álláspont megértésére, és Európának és Amerikának az atlanti paktumban megkezdett együttműködésére van szükség. A Páneurópa-mozgalom elnökének kezdeményezésére az ET Tanácskozó Gyűlésének 72 tagja 1951 februárjában megalakította az „Európai Egyesült Államok Alkotmányozó Bizottságát”, amely májusra kidolgozta az alkotmány szövegét. A szuverén államok tervezett közössége a Szövetségi Parlament, a kormányként működő Szövetségi Tanács és a Szövetségi Bíróság létrehozásával és feladatkörük részletes kifejtésével megvalósította a hatalmi ágak klasszikus megosztását.

Az Európa-mozgalom tiszteletbeli elnöként Coudenhove-Kalergi újjászervezte a Páneurópa Uniót, amely nemzeti és pártpolitikai kötődésektől függetlenül gyakorolhatott hatást a politikusokra és a közvéleményre az európai egyesítés érdekében. A további lépések kezdeményezése azonban – a magán Európa-szervezeteknél erőteljesebben – az európai tisztviselőkre és parlamenti képviselőkre hárult.

A föderalisták és a pragmatisták háború utáni vitája a nemzetközi fejlemények és a közép-kelet-európai szovjet befolyás növekedésének hatására a pragmatikus Európa-politikusok – Adenauer és Schuman – javára mozdult el. Előbbi célja a német-

francia központú, politikailag integrált Nyugat-Európa volt. Úgy vélte, hogy az európai népek mindegyikének lehetővé kell tenni, hogy a maga egyedülálló, pótolhatatlan módján hozzájáruljon Európa gazdaságához, civilizációjához, a népek közti együttműködés eszméjét ápoló és a háborús konfliktusokat elítélő Európai Egyesült Államok létrejöttéhez. A nemzetközileg felértékelődött és gazdasági fellendülést produkáló NSZK biztonságát és a német egység helyreállításának garanciáját a fokozatos nyugati integrációban látta. Az NSZK szuverenitása – és így a német megosztottság is – az integráció elmélyülésével párhuzamosan növekedett. Az NDK pedig a keleti kohézió két fejlődési szakaszának, a politikai-katonai konszolidáció és a gazdasági együttműködés előtérbe kerülésének, illetve a többoldalú szerződések kialakuló rendszerének részese lett.

Az intézményesült politikai és ideológiai megosztottság korszakában a hidegháború korszakának korábbi formáihoz való visszatérésre nem került sor, a blokkok megszilárdulása után a nukleáris fegyverkezési verseny keretei között az enyhülés tendenciái mutatkoztak. A hatvanas évek elejének szovjet külpolitikai offenzívája hamar kifulladt. A kemény konfrontáció felől a kompromisszumok irányába mutató új szakasz kezdődött a nagyhatalmak viszonyában.

Mindenesetre Európa politikai egyesítésének nagy célja, a kezdeti reményt keltő lépések után, az ötvenes évek közepén megrekedt. A világpolitikai fejlemények miatt az egyesítés kevésbé sürgős, a megosztás mind áthidalhatatlanabb lett. Az európai egyesítés, amely a negyvenes években az új háború elleni eszköznek, az ötvenes évek hidegháborújában védőerőnek számított, a hatvanas években oly mértékben veszített sürgősségéből, ahogy csökkent a világháború valószínűsége és a hidegháború veszített az intenzitásából. Az enyhülés, a „tárgyalások korszaka” került előtérbe, a kétoldalú bizalom visszaesésekkel tarkított, lassú kiépülése alapján. A

Pierre Harmel belga külügyminiszter által készített, 1967. december 14-i, a NATO az európai békéhez és biztonsághoz vezető politikai és az agressziótól és a nyomásgyakorlás egyéb formáitól elrettentő katonai feladatainak elválaszthatatlanságát hirdető és stabilabb nemzetközi rendszer megteremtését célzó jelentés a szervezet politikai vezérfonalaként jelentősen hozzájárult az európai helyzet javulásához. Hosszú távon célul tűzte ki a német megosztottság és az összes természetellenes határ megszüntetését, a keleti és a nyugati nemzetek közötti komplex megállapodások tető alá hozását.

Számos európai az integrációt mindössze korlátozott megoldásnak tekintette az átfogó gazdasági és fegyverzetpolitikai feladatok terén, mások a nemzeti érdekek erőteljesebb érvényesítésében és a túlságosan szoros szövetségi rendszerek lazításával igyekeztek választ találni a jövő számára. Az események Kelet- és Nyugat-Európában majdnem párhuzamosan zajlottak, az Egyesült Államok az atlanti partnerség gondolatát erősítette, a Szovjetunió a tábor gazdasági egysége, illetve „szocialista integrációvá” mélyítése mellett a kommunista pártoknak nagyobb mozgásteret engedélyezett – részben a csehszlovák válság utóhatásaként. A második szakaszba lépő európai integráció továbbfejlesztése sem maradhatott ebben a helyzetben elszigetelt, viták nélküli gazdasági folyamat. A közösséghez csatlakozni kívánó angolokban az Egyesült Államok előőrsét látó, az atlanti szövetség katonai szervezetéből kilépő De Gaulle az Európa egysége számára oly fontos francia–német kibékülés érdekében 1963. január 22-én tető alá hozta az Élysée-szerződést. Egy sor külügyi, nemzetvédelmi, oktatási, ifjúságpolitikai és tudományos kutatási kérdésben rögzítették a közös programok és koncepciók kidolgozásának szándékát, a kapcsolatok szorosabbra fűzését. A közösség és a tagállamok érdekei közötti egyensúlyt és a továbbfejlődés irányvonait kívánta rögzíteni *Hans von der Groeben* 1969-ben nyilvánosságra hozott, „*Program Európa szá-*

mára” című vitairata. Azonnali intézkedéseket javasolt a meglévő közösség erősítésére, az európai népek átfogó politikai közösségének megalapozásához keretszerződés megkötését indítványozta, a politikai, műszaki, tudományos, védelmi, pénzügyi, ipar- és külpolitikai együttműködés előrehaladásának mértékében pótszerződések kidolgozását tartotta indokoltnak.

A hetvenes években a helsinki záródokumentum aláírásával tetőző kelet-nyugati párbeszéd először előzte meg a két tábor integrációs törekvéseit. A párbeszéd erősítése és – a politikailag lehetséges mértékben – Európa elkülönült részeinek egymáshoz való közelítése került napirendre. *Helmut Schmidt* az SPD 1966. júniusi dortmundi kongresszusán leszámolt a német újraegyesítés belátható időn belüli megtörténtének illúziójával, és azt hangsúlyozta, hogy a németeknek maguknak kell lépéseket tenniük a kitűzött cél érdekében. Az új keleti és Németország-politika – többek közt a Nyugat-Berlin státusát rendező négyhatalmi egyezményrel és az 1972. december 21-én aláírt alapszerződéssel – enyhítette a világpolitikai légkört és normalizálta a két német állam kapcsolatait.

Eközben Európa egyesítésének egyedüli magánjellegű mozgalmaként a Páneurópa Unió maradt a porondon, miután az Európa-mozgalom de Gaulle irányvonalának elutasítása miatt elvesztette a francia politika rokonszenvét. Coudenhove-Kalergi az 1946 és 1958 közötti éveket a termés beérése időszakának tekintette, a hatvanas években is érzékenyen reagált a nemzetközi kapcsolatok minden rezdülésére. Sürgette a hidegháború mielőbbi befejezését a két rendszer békés egymás mellett élése révén. Úgy vélte, hogy a hidegháború elleni harcot két fronton is vezetni kell: az optimistákkal szemben, akik az atomháborút blöffnek tartják, és a pesszimisták ellen, akik azt elkerülhetetlennek tekintik. Európa egyesítését immár a négy európai nagyhatalom (Németország, Franciaország, Olaszország és Anglia) történelmi misszió-

jának tekintette. Halála előtt megnyugvással látta, hogy az európai béke a franciánémet megbékéléssel megszilárdult, a katonai védelem a NATO feladata lett, és az európai jólét pedig az EGK megalakulásával szintén megvalósulni látszott. Az új elnök, *Habsburg Ottó* a szervezet tömegmozgalommá alakítására vett irányt, megalakult a magyar egyesület is. Az Európa Parlamentben 1979-ben megtartott első beszédében az új elnök kijelentette, hogy Páneurópa egész Európát magában foglalja, ezért földrészünk nem állhat meg a jaltai határoknál.

Nagy-Britannia korábbi vonakodását feladva 1971-ben az ún. *Fehér könyvben* körvonalazta a Közösségbe való belépésének indokait, kifejtve, hogy a Közösségen kívül maradván is alkalmasak lennének nemzeti tartalékaik fejlesztésére, de a szűk mozgástérben ez a feladat egyre súlyosabb terhet róna rájuk. Európa politikai és gazdasági közössége nélkülük a szomszédok közösségévé alakulna, amely sokszorosan nagyobb lenne náluk. Nagy-Britannia tehát elhatározta magát, hogy a Közösség tagjaként együttműködik a partnerekkel az erősebb Európa felépítésében, és a történelmi eséllyel élve igent mond az európai jövőre.

Amikor a Közösség immár a harmadik, amúgy örvendetes, de az új dinamizmus mellett új problémákat is jelentő bővítési hullámon is túl volt, kiderült, hogy nem tettek hatékony lépéseket a további politikai integráció irányába. Az Európai Közösséget ugyan kezdettől az egyesült Európa magjának, de inkább csak a gazdasági együttműködés keretének tekintették. 1973-ban megkezdődött *Európa identitásának* kimunkálása. Az erről szóló dokumentumban először került rögzítésre a világpolitikai kötelezettségvállalás és az abban való aktív közreműködés igénye és szükségessége. A közös örökség és a saját érdekek megértését, az összefogás eddig elért szintjének rögzítését és az európai egyesülés előrelépésének elmélyítését célzó program az ezekből adódó felelősséget rögzítette a világ többi részével szemben,

illetve lefektette a közös politika kidolgozásához szükséges alapelveket. Az identitás meghatározásával az államok erősítik belső összetartozásukat, hozzájárulnak a valóban európai politika formálódásához. Ennek birtokában realizmussal és bizalommal foghatnak hozzá az európai egyesítés művének további szakaszaihoz. Távlati célként tűzték ki a „politikai unió” létrehozását.

Ugyan folyamatosan közös európai közösségi határozatok méltatták Európa-politikusok politikai integrációs törekvését, ezek azonban még hosszú ideig megghiúsultak néhány kormány álláspontján, amelyek vonakodtak feladni nemzeti szuverenitási jogait. A nemzeti valuták koordinálása nehéz feladatnak bizonyult, és ugyanúgy elhúzódott, mint a Közösségnek az évtized végére Európai Unióvá alakulásáról 1972-ben tett ünnepélyes nyilatkozat valóra váltása. A hetvenes évektől a nyolcvanas évek közepéig tartó időszakot „*eurószklerózis*ként” emlegették. Ugyanakkor a helsinki megállapodásokat úgy is fel lehetett fogni, hogy általuk a két, más-más sínen haladó integrációs kísérlet megindult a kooperáció, az összekapcsolódás útján. Hosszabb távon ez az egyezménycsomag az első fontos lépésnek bizonyult a szovjet vezetésű szerződésrendszer lebontása felé, anélkül, hogy államai alkalmassá vagy jogosulttá váltak volna a másik pólusba való betagozódásra. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet tíz alapelveinek rögzítésével, majd EBEÉ-folyamat kiteljesítésével lehetővé vált Európa valamennyi államának összefogása, az európai és transzatlanti koordináció elmélyítése.

Európa légkörét a nyolcvanas évek elején rövid időre ismét a hidegháború, illetve az öntudatos Amerika és Japán növekvő konkurenciája miatt „europesszimizmus” uralta. A kommunista mozgalom széthullási jelenségeinek sokszorozódása, az enyhülés légkörében meginduló tényleges leszerelés és biztonságerősítő intézkedések azonban már az európai forradalmi változás elősze-

leként jelentkeztek. Nyugat-Európában a változást az Európai Közösség egységes belső piac létrehozására irányuló döntése jelentette. Közép- és Kelet-Európában pedig a Szovjetunióban lezajlott változások nyomán valamennyi államot (Albánia és Jugoszlávia csak ideiglenesen jelentett kivételt) érintő rendszerváltozás következett be. Európa megszabadult a hidegháború bilincseitől, a kontinens egyesítése többé már nem volt utópia, azonban rövidesen kiderült, hogy a mozgósított új erők által közös célként kitűzött összenövés folyamata nehezebb és hosszadalmasabb, mint gondolták.

A szovjet rendszer kritikus vizsgálata, Közép- és Kelet-Európa emancipálódása és Nyugat-Európa egyesülésének folyamata, a német egység megvalósulása felgyorsította a közeledést. Térségünkben 1989 utolsó hónapjaitól a Szovjetunió 1991. decemberi felbomlásáig lejátszódott események nem csupán a háború utáni, katonai struktúráiban és ideológiáiban meghaladott Európa megszűnését jelezték, hanem azon Európa feltörekvését is, amely a második világháború alatti ellenállás harcosainak és az „első óra európeereinek” állandóan a szemé előtt lebegett – a szabadságpárti, demokratikus és végül egységes Európa lépett a megvalósulás útjára. Katonai értelemben a NATO és a Varsói Szerződés közös, a negyvenéves konfliktus végét bejelentő nyilatkozata, az utóbbi megszűnése és a NATO új stratégiai koncepciójának életbe léptetése jelentette a hidegháború végét. Olyan új biztonsági építkezés kezdődött meg, ahol kiegészíti egymást a NATO, az EBEÉ, az Európai Közösség, a WEU, az Európa Tanács és a regionális kooperációs struktúrák.

Az Európai Közösség több kísérlet ellenére negyedszázad után sem jutott el a politikai unióig. Nem dőlt el a vita a laza „európai államszövetséget”, és a szorosabb „európai szövetségi államot” sürgetők között. 1986. február 17-én írták alá az *Egységes Európai Okmányt*, amelyben megerősítették óhajukat, hogy a Közösséget Európai Uni-

óvá alakítják, legfontosabb újításként az egységes belső piac 1992 végéig történő létrehozását rögzítették. A biztonsági közösség felé is megtették az első óvatos lépést a schengeni egyezményrel. Az *Európai Gazdasági Egység* tető alá hozásával gazdasági vonatkozásban Nyugat-Európa azonos „hullámhosszra” került. Ezután megkezdődött a közeledés a közép-kelet-európai reformállamok felé, illetve az egyesült Németország betagozása a Közösségbe. A közép-kelet-európai államok csatlakozásának menetrendjét és feltételeit, illetve az integráció elősegítéséhez szükséges lépéseket stratégiai okmányban rögzítették.

A maastrichti szerződés az Európai Unió létrehozásáról a teljes unió megvalósítása irányában tett addigi legnagyobb lépést, a gazdasági és monetáris unió programjával egyetemben az 1957-es EGK-szerződés módosítását is jelentette. Megszűnt minden akadály a Közösségen belül az ember, áru, tőke, szolgáltatás szabad áramlásában. A Szovjetunió felbomlását követő földrendésszerű változások, és az európai háború lehetősége (akár az egykori szovjet köztársaságokban, akár a Balkánon) arra ösztönzi az európaiakat, hogy a béke legbiztosabb útja Európa egyesülése lesz. A kül- és biztonságpolitikai együttműködés sokáig elhanyagolt területének kezelését is megváltoztatta az új helyzet. Az egykori Jugoszláviában a konfliktus tartós megoldását célzó fáradozások és a közép-kelet-európai stabilitás erősítése mellett közös akciók feltételeit és módozatait kívánják kidolgozni a közel-keleti békefolyamat figyelemmel követése, a dél-afrikai, faji megkülönböztetéstől mentes társadalomba való átmenet és az oroszországi demokratikus folyamat támogatása érdekében. Ugyanakkor a keleti-nyugati konfrontáció megszűnése felszabadítóan hatott, és Európa nyugati részén az önkéntes integrációt, közép- és keleti részén a kényszerű egyesülés folyamatát segítette. A regionális együttműködés számos kísérlete bukkant fel. A FÁK biztonságpolitikai együttműködését sürgető tervek közül kiemelhető Nazarbajev kazah

elnök tervezete, amely egységes állampolgársággal és fizetőeszközzel, nemzetek feletti vezető szervekkel és közös parlamenttel rendelkező közösséget irányzott elő. Olaszország, Magyarország, Ausztria és Jugoszlávia Quadragonale néven létrehozott, és azóta többször kibővült együttműködése szokatlan összetételű kísérlet volt: egy NATO-tagország, a Varsói Szerződés egy tagállama, egy semleges ország és egy tömbön kívüli ország egyesült egy kötelezettségek nélküli eszmecserét biztosító fórum keretében.

A kibővített unió legfőbb nehézségévé a közös valuta bevezetése lett, végül 2002-ben zárulhatott le az Európai Monetáris Unió ún. harmadik szakasza. A külkapcsolatok terén pedig a további bővítés iránya volt a legjelentősebb kérdés. Bár az együttműködés szándéka mellett egyre több kétely is megfogalmazódott, a csatlakozási stratégia kimunkálásával, és történelmileg és stratégiaileg egyaránt jelentős lépésével az Unió a kontinens politikai és gazdasági újjáalakítását tűzte ki célul. Megválaszolásra várt, hogy mennyire bővíthető az Európai Unió belső alkotmányozása és külső döntési erejének átfogó reformja nélkül. *Bővítés és elmélyítés* – hangzott néhány évvel ezelőtt az egység állította jelszó. Ma már nyilvánvaló, hogy e fő célok tartalmilag ugyan nem választathatók el egymástól, de időbeli sorrendiséget lehet tartani. A belső reformokkal a növekvő brüsszeli bürokrácia racionalizálása és az Európa Tanács határozathozatalának egyszerűsítése a cél, mert az Unió jelentős teljesítményei ellenére ezen a területen eddig sikertelenek maradtak a kísérletek.

A kötet a vállalt időhatáron túlnyúlóan válaszolja, milyen új horizontok nyíltak és milyen új feladatok hárulnak a NATO-ra, az Európai Unióra, az ENSZ-re, az Európa Tanácsra, az EBESZ-re és a különböző regionális szervezetekre a béke a jólét és a biztonság megvalósítása érdekében a XXI. század küszöbén. Emellett igazolja, hogy manapság a nemzetközi kapcsolatok új

rendszere kialakulásának és a társadalmak belső erőviszonyai gyökeres átrendeződésének vagyunk tanúi. Az alapos időrendi áttekintéssel, életrajzi ismertetéssel és a rövidítések jegyzékével ellátott kötet *Joschka Fischer* német szövetségi alkan-cellár és külügyminiszter Berlinben, 2002. május 12-én elmondott beszédével zárul. A politikus szerint a *Quo vadis, Európa?* kérdésre csak egyetlen válasz adható: előre az európai integráció befejezéséig. Az Európai Unió jelentős méretű, keleti és délkeleti bővítésének küszöbén elmondott értékelés hangsúlyozta, hogy az új tagállamokat anélkül kell a lehető leggyorsabban integrálni, hogy a szervezet cselekvési képességét kérdésessé tennék. Ez a legnagyobb kihívás az Unió történetében, ugyanakkor egyszeri lehetőség is, hogy az évszázadokon át háborúk által pusztított kontinenst békében, biztonságban, demokráciában és jólétben sikerüljön egyesíteni. A régi intézmények és mechanizmusok túlterheltségének veszélye nem a bővítés ellen, hanem sokkal inkább az intézmények határozott és megfelelő reformja mellett szól. A kockázatokra és a kételyekre Fischer szerint Robert Schuman már 50 évvel ezelőtt megadta a választ: a törvényhozói és végrehajtói hatalmat ténylegesen gyakorló parlamentre és kormányra, illetve alkotmányos szerződésen alapuló föderációra van szükség. Köztes lépésként elképzelhetőnek tartott egy olyan gravitációs centrum létrehozását, amely a politikai integráció mozdonyaként a lehető legtöbb kérdésben egy hangon beszélne. Persze nem azzal a céllal történne mindez, hogy Európa ismét széthasadjon, amikor végre újraegyesül, hanem hogy ez a gravitációs mag attraktivitást sugározzon a többi tag felé. Ezzel *Hans Dietrich Genscher* azon alapelvét kívánná a gyakorlatban rögzíteni, hogy egyetlen tagállamot sem lehet kényszeríteni arra, hogy tovább haladjon, mint amennyire tud vagy kíván, de annak, aki nem szeretne tovább menni, ne legyen lehetősége a többieket megakadályozni ebben. *Joschka Fischer* jövővíziója tehát: a megerősített együttműködéstől az európai

alkotmányos szerződésig és Schuman nagy eszméje, az európai föderáció lezárulásáig. Ezekről a tézisekről az európai problémák megoldásával kapcsolatban azonban azt is kijelentette, hogy nem az euroszeptikusoknak szánja őket Csatornán innen és túl, másrészt hosszú távú időszakaszból alkotott véleményt, és nem külügyminiszterként töprengett el Európa célszerűségén.

Németh István: *Európa 1945–2000. A megosztástól az egységig.* Aula Kiadó, Budapest, 2004, 874 old. ISBN:963-9585-20-3

(A recenzió megjelent a Valóság 2005/9. számában)